

22. Відділ рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського у м. Києві. – Ф. – К. 2. Д.І. Яворницький. – Од. зб. 14. Яворницький Д.І. Приказки. 1878–1940 pp. – 181 арк.
23. Там само. – Ф. 3–4. М.М. Білозерський. – Од. зб. 272. Білозерський М. Українські та Білоруські слова (Чернігівська губернія), зібрані з 1874 р. (1846–1895 pp.). – 128 арк.
24. В офіційному російському дискурсі епохи модерності термін “русский” отримає відмінне від поняття “російський” значення. Він міститиме певну претензію на синтез власне російського, українського, білоруського й фактично слугуватиме термінологічним прикриттям для обґрунтування імперських (великодержавних) амбіцій щодо історичної минувшини княжої Русі.
25. Тарахан-Береза З.П. Святиня. Науково-історичний літопис Тарасової Гори / З. Тарахан-Береза. – К.: Родовід, 1998. – 544 с.

Аннотація. *Присяжнюк Ю.П. Образование как фактор модернизации крестьянства: опыт белорусской вариации.* Стаття посвящена одной из современных метафор, которой “исторически повезло” – понятию “модернизация”. Конкретно речь идет об образовательном опыте трансформации белорусского крестьянства в мир модерна. Автор утверждает: “традиционный класс” этого этноса отдавал преимущество горизонтальным социальным связям, которые хотя и выступали тормозом “вертикальной” модернизации, но давали возможность сохранять этнокультурную идентичность как основу формирования новейшей белорусской нации. Процессу приобретения знаний принадлежала форпостная роль в этих перипетиях, поскольку активизация (даже локальная) современных форм жизни на селе всегда была мотивированная значительным повышением уровня образованности.

Ключевые слова: белорусское крестьянство, образование, модернизация, национальное движение

Summary. *Prysyazhnyuk Yu.P. Education as a Factor of Modernization of the Peasantry: the Belarusian Experience.* The article is devoted to one of the metaphors which is “historically lucky” – the notion “modernization”. The article deals with the educational experience of modernization of the Belarusian peasantry. The author states that “the traditional class” of this ethnos preferred horizontal social relationships which slowing down the “vertical” modernization still enabled preserving ethno-cultural identity as a basis for the formation of modern Belarusian nation. Knowledge acquisition played the most significant role in it since the activation (even the local one) of modern forms of life in the country has always been motivated by the significant rise of educational attainment.

Key words: Belarusian peasantry, education, modernization, national movement

Надійшла до редакції 20.11.2011
Затверджена до друку 20.11.2011

УДК 940)

О.В. Сухушина

КОЛАБОРАЦІОНІСТИ СЕРБІЇ

Стаття присвячена аналізу співробітництва політичних діячів Сербії з окупаційними гітлерівськими властями, особливостям сербського колабораціонізму.

Ключові слова: окупація і розділ Югославії, Сербія, колабораціоністи, Рада комісарів, “уряд національного порятунку”.

Будувати “новий порядок” у Європі, зокрема й на Балканах, гітлерівці та їхні союзники планували не тільки власними силами, а й шляхом насадження маріонеткових (колабораціоністських) режимів на завойованих територіях під своїм військово-окупаційним управлінням. Такі режими були створені майже в усіх окупованих гітлерівською Німеччиною і її спільниками країнах Європи. Серед них особливу увагу привертають ті, що були створені на території розгромленої і розшматованої Німеччиною, Італією, Угорщиною і Болгарією Югославії, насамперед в Сербії. Відомі непохитність і незгода сербів Югославії до пропонованого країні вступу в Троїстий союз, які так розлютили Гітлера, що визначило принципово вороже ставлення німецького фюрера і його оточення до сербського народу.

Однак в історії участі сербів у змаганнях за визволення в період Другої світової війни була не тільки самовіддана боротьба партизанів, а й спроби вирішити проблеми країни шляхом співробітництва з окупаційними властями, що теж мало свою мотивацію.

Правління колабораціоністських урядів у Сербії та особливості їхнього співробітництва з окупаційними німецькими властями є основною метою цієї статті.

В історичній літературі ця сторона висвітлена значно слабкіше. У радянській історіографії маріонеткові режими на території окупованої Югославії, зокрема й Сербії, традиційно характеризувалися як "квіслінговські"* . Указане було характерним і для праць загального характеру [1], і для спеціальних досліджень [2].

У сучасній російській історіографії загальним проблемам колабораціонізму в Європі присвячена фундаментальна праця М. Семіряги [3]. Стосовно Сербії автор, на нашу думку, демонструє дещо односторонній підхід, стверджуючи, що "ця група сербських квіслінгів (Комісаріат М. Ачимовича. – О. С.) бачила своє завдання в тому, щоб боротися проти сербських патріотів і допомагати окупантам ефективніше грабувати сербську економіку" [3, 260]. Не можна погодитися із висновком названого історика, що "уряд Недича у внутрішній і зовнішній політиці в Сербії нічим не відрізнявся від режиму Павелича в Хорватії". Є суперечності і в інших твердженнях. З одного боку, автор звинувачує сербських керівників у тому, що себе вони позиціонували борцями "за єдину і неподільну Югославію" [3, 333], з іншого – стверджує: "Недич ніколи не згадував про єдину Югославію "і вважав, що сербів "потрібно переселити в Сербію" [3, 335].

Певний відхід від попередніх шаблонних оцінок лідерів сербських колабораціоністських урядів, зокрема М. Недича, позначився в дослідженні С. Романенка [4].

Проблему поділу Югославії окупантами і організацію режиму влади розглядає Л. Гібіанський у колективній монографії Інституту слов'янознавства РАН [5]. Автор виділяє основні мотиви, що спонукали до співробітництва з окупантами частину сербських політичних діячів: дещо полегшити становище країни і сербського населення, добитися хоча б автономії в рамках "нового порядку в Європі".

Докладний аналіз сербського колабораціонізму, діяльності його головних керівників та їхніх ідейно-політичних позицій містять праці О. Тимофєєва [6–7] – російського історика, що працює в Інституті новітньої історії Сербії (Белград). Його концепція відображає нові тенденції у висвітленні особливостей сербського колабораціонізму з їхнім прагненням більш об'єктивного, неупередженого підходу до оцінки періоду 1941–1945 рр., який у сучасній сербській історіографії прийнято називати періодом громадянської війни. У цьому контексті на вказаного автора значний вплив очевидно справила одна з останніх праць відомого югославського історика Б. Петрановича (помер у 1994 році). У цій об'ємній монографії [8] вже помітні значні концептуальні зміни у висвітленні подій громадянської війни, зокрема означеної проблеми.

Окремих аспектів балканського колабораціонізму торкаються в своїх дослідженнях Н. Пілько [9], Н. Васильєва і В. Гаврилов [10], С. Барішников [11], В. Віпперман [12], С. Чіркович [13], Б. Елавич [14], Р. Петрович [15], І. Мар'янович [16], Ф. Чулінович [17] та ін.

Друга світова війна для народів Югославії почалася 6 квітня 1941 р. масованим бомбардуванням Белграду і вторгненням на територію країни німецьких та союзних з ними військ. Це було реакцією Гітлера на події кінця березня – початку квітня 1941 року. Ще 25 березня прем'єр югославського уряду Д. Цветкович підписав у Відні договір, згідно з яким Югославія приєднувалася до Троїстого пакту, що викликало вибух обурення в країні за участю переважно сербського населення [18, 67]. У таких умовах 27 березня група сербських політиків і військових здійснила військовий переворот. Більше того, 5 квітня 1941 р. новий югославський уряд, який очолив генерал Д. Сімович, підписав у Москві договір про дружбу і ненапад між СРСР і Югославією [19, 522–523]. Через кілька годин після цього німці напали на Югославію. Радник німецького посольства у Москві Г. Хільгер відзначав: "Ніщо... так не роздратувало Гітлера, як договір СРСР з Югославією" [20, 395–396]. У директиві № 25 від 27 березня 1941 р. німецький фюрер наказував: "... Усі югославські наземні споруди і Белград повинні бути знищені безперервними денними і нічними нальотами авіації" [21], а в спеціальному посланні угорському регенту М. Горті заявляв: "Югославія буде знищена, оскільки вона відкрито відкинула політику взаємодії з державами вісі" [22, 81]. Ці наміри

* Квіслінг В. (1887–1945) – лідер організованої ним у Норвегії фашистської партії. Сам запропонував свої "послуги" Гітлеру і активно сприяв захвату Норвегії Німеччиною у 1940 році. Був прем'єр-міністром колабораціоністського уряду Норвегії. Після звільнення країни, за вироком норвезького суду, розстріляний у жовтні 1945 року. Ім'я Квіслінга стало синонімом зради національних інтересів і активного співробітництва з окупантами.

Гітлера полегшувалися внутрішньою слабкістю королівської Югославії. Централізаторська великосербська політика її керівництва і його спроби нав'язати етнічний унітаризм, наслідком яких стало зростання відцентрових тенденцій і міжетнічної нетерпимості в країні, а також територіальні претензії до Югославії з боку її сусідів – союзників Німеччини, не залишали шансів зберегти цілісність держави в умовах зовнішньої агресії і окупації.

Неповні два тижні квітневої війни (6–18 квітня) закінчилися поразкою Югославії. Єдина югославська держава була знищена, а її територія поділена. Північно-східні райони Словенії включалися до складу Німеччини. На північному заході створювалася “Незалежна держава Хорватія” (НДХ), яка отримала також частину земель Боснії і Герцеговини. Ця держава негайно приєдналася до Троїстого пакту і залишилася союзницею Німеччини та Італії до завершення війни в Європі. Італія отримала частину Чорногорії та прибережні райони Словенії і Далмації, Угорщина – Бачку і Воєводину, Болгарія – частину Македонії. Нарешті земель, що залишилися після цього поділу, була викроєна “держава Сербія”, що попала під необмежений контроль Німеччини [23, 372; 24, 190]. Фактично саме вона була поставлена в найгірше становище: територія Сербії була зведена до кордонів 1912 р., за межами яких залишилося аж 31% сербів [3, 335; 4].

Від самого початку німецьким військам були віддані особливі вказівки про те, як вони повинні були ставитися до цієї етнічної групи населення. Наприклад, в одній із пам'яток, що поширювалася серед німецьких частин і з'єднань, приписувалося “не допускати ніякого полегшення, стосовно військовополонених”, тому що сербський солдат “...воює вперто, брутально і безжалісно” [25, 425].

У перші дні окупації нові власті в Сербії встановили пряме окупаційне управління, яке здійснювалося німецькими військовими органами. Але німці контролювали тільки важливі центри і комунікації. Тому від початку окупації вони вдалися до створення сербської цивільної адміністрації, підпорядкованої німецькому коменданту [5, 386]. До системи управління німецьке командування вирішило також залучити деяких сербських політичних діячів і чиновників, таких як М. Ачимович, Д. Лютич, М. Недич, Д. Йованович, І. Трішич, Т. Дініч та ін. Але серби висунули ряд умов своєї участі в управлінні, зокрема збереження довоєнного цивільного і кримінального законодавства, судової системи, дозвіл діяльності сербської православної церкви, фінансового забезпечення діяльності адміністративних органів на місцях і ряд інших. Більшість цих умов були прийняті німецьким командуванням [8, 132–137]. Хоча активна підтримка сербською православною церквою (СПЦ) сил, що протистояли союзу з Німеччиною, викликала негативне ставлення до неї окупантів. Патріарх Гаврил за рішучий виступ проти приєднання Югославії до Троїстого пакту був заарештований і відправлений у концтабір Дахау [26, 56–58].

Сербська цивільна адміністрація, як допоміжний орган, підпорядкований німецькому командуванню, котрий мав здійснювати виконавчо-розпорядчі функції в рамках наданих йому повноважень, була створена в кінці квітня – на початку травня 1941 року. 30 квітня командувач німецькими військами в Сербії сформував Раду комісарів (Комісарське управління). Очолив цей “уряд” Мілан Ачимович. У королівській Югославії він займав посади начальника поліції Белграда, потім міністра внутрішніх справ в уряді М. Стоядиновича в 1938–1939 рр. і мав у цей період політичні контакти з Головним управлінням імперської безпеки (РСХА) Третього Рейху [6, 43–44].

До складу Комісаріату ввійшли і деякі члени “Збору”: М. Васілевич (міністерство економіки), С. Іваніч (міністерство соціальної політики) та ін. “Збор” був крайньою правою націоналістичною організацією довоєнної Югославії, яку з 1934 р. очолював підполковник Дімітрій Лютич. Німці, які після окупації заборонили всі політичні партії Сербії, дозволили діяльність руху “Збор” уже навесні 1941 р., як близького за антикомуністичною, антисемітською і антимаєнською спрямованістю до Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії. Сам Лютич, який в цей час звертався до німецького командування з проханням припинити геноцид сербів у Хорватії та звільнити солдатів і офіцерів югославської армії і не отримав позитивної відповіді, відмовився від участі в роботі Комісарського управління [8, 415–418].

До складу “уряду” входив ряд відомств (міністерств): внутрішніх справ, фінансів, юстиції, транспорту і зв'язку, будівництва, продовольства і освіти та вже названих – економіки і соціальної

політики [5, 387]. Указане дає підстави для висновку, якими питаннями мало займатися Комісарське управління. У травні–червні комісарами була проведена значна робота з нормалізації життя в Сербії. У містах було розібрано завали, відновлено роботу транспорту, комунальних служб, запрацювали зв'язок, каналізація, водопровід, медичні установи, вокзали. Водночас вводилися фіксовані ціни на товари і продукти повсякденного вжитку. Комісаріату був підпорядкований управлінський апарат на місцях, діяльність якого була санкціонована окупаційною владою. Окрім того, німецькі власті також дали дозвіл на відновлення й озброєння довоєнної жандармерії та поліції [16, 351–357; 14, 329–330; 6, 51].

Німецький окупаційний режим у Сербії мав далекосяжні цілі. По-перше, Сербія завдяки своєму стратегічному розташуванню посідала особливе місце в німецькому окупаційному плані, тому нацисти намагалися створити тут режим, який міг би тримати під контролем значний регіон. По-друге, враховуючи ненависть сербів до німців, Рада комісарів та інші квазіуряди були призначені демонструвати певну видимість національних урядів. По-третє, найважливішим для окупантів було підпорядкування військово-промисловим інтересам Рейху багатих джерел стратегічної сировини, насамперед олова й нікелю, а також мідної руди [27, 714; 14, 329–330]. У цьому вони розраховували на допомогу сербських маріонеткових урядів.

Однак Комісарське управління існувало недовго. Напад Німеччини на СРСР та вказівки у зв'язку з цим Комуністичного Інтернаціоналу компартіям окупованих країн організувати партизанські загони [28, 106] і терористичні акти проти окупантів, підтримані компартією Югославії, здобули відгук у сербському суспільстві.

На території країни фактично велася і боротьба з окупантами, і громадянська війна. У ній брали участь збройні формування (чети) колишнього полковника югославської армії Д. Михайловича, створені в районі Рівної Гори. Від імені уряду короля Петра II, який перебував у Лондоні, вони почали встановлювати зв'язки з монархістами і представниками кіл, орієнтованих на Англію та США. Будучи сербськими націоналістами, четники ідеологічно стояли на позиціях просербського югославського федералізму під егідою ліберального парламентаризму і конституційної монархії [4].

З кінця травня 1941 р. на території Сербії почала формувати партизанські загони Комуністична партія Югославії (КПЮ). Спочатку їхня чисельність була невеликою, а дії не відзначалися активністю. Боротьба почала зростати після нападу Німеччини на СРСР, а також після того, коли стало відомо, що хорватські усташі розгорнули геноцид сербського населення, і тисячі сербів, рятуючись від різанини, тікали в гори. У 1941 р. центром збройної антифашистської боротьби стали Шумадія і Західна Сербія, де була звільнена значна територія, відома під назвою "Ужицька республіка". Там розташовувався Головний (Верховний) штаб партизанських загонів і Центральний комітет КПЮ. Їхнє керівництво на чолі з Й.Б. Тіто встановило зв'язки з Москвою й отримувало через Комінтерн вказівки і директиви [29, 103–104].

Уже в жовтні 1941 р. на території Югославії діяло близько 70 тис. партизанів, серед яких більшість складали серби [24, 194–195]. Партизани сповідували ідеї комунізму і антисербського югославського федералізму.

Ще однією політичною силою, що сформувалася після німецької окупації Сербії, стали ті довоєнні політики, чиновники, військові, які пішли на співробітництво з окупантами.

Опір німцям і їхнім сербським союзникам через диверсії та партизанські акції розгорнувся ще в червні 1941 року. Один із перших значних антинімецьких диверсійних актів відбувся 5 червня 1941 р. у м. Смедерево. У Смедеревській фортеці німці зосередили свої трофеї – боєприпаси, вилучені в югославської королівської армії. У результаті вибуху в повітря була висаджена значна частина фортеці та розташований поблизу від неї вокзал і центр міста. Загибло близько 500 мирних жителів і 700 було поранено. Організаторів диверсії не встановили. Тому виник ряд версій: діяльність комуністів, британський варто диверсії і недбалість у зберіганні зброї [6, 56–58]. Поведінка представників Комісарського управління була неоднозначною. З одного боку, вони взяли активну участь у відбудові міста і тим самим підвищили свій авторитет серед населення, зокрема ними була організована розчистка завалів, допомога пораненим, створена добровільна трудова служба. Так Д. Лютич був призначений надзвичайним комісаром по відбудові міста і для цього організував спеціальну групу робітників із членів "Збору" [6, 59].

Водночас, одним із заходів сербської жандармерії і німецької військової комендатури стали систематичні розстріли заручників. У прагненні помститися за диверсійні акти повстанців, знищували насамперед євреїв і заарештованих комуністів.

Диверсії й терористичні акти, які набували масового характеру, перешкоджали роботі промислових і сільськогосподарських підприємств, що призвело до зниження обсягів поставок для Німеччини. Це було однією із причин прийняття рішення німців про розпуск комісаріату; іншою причиною було те, що 23 серпня 1941 р. троє із десяти комісарів подали у відставку на знак небажання брати участь у репресивній політиці окупантів і пограбуванні ними сербської економіки. Тому 29 серпня 1941 р. командував німецькими військами в Сербії генерал Г. Данкельман прийняв рішення створити “новий сербський уряд” у складі 12 міністрів на чолі з колишнім начальником генерального штабу і міністром армії і флоту Югославії, генералом Міланом Недичем. Кандидатуру Недича підтримали авторитетні політичні лідери тодішньої Сербії. Німці, переконуючи Недича зайняти місце голови сербського уряду, прямо заявили йому, що альтернативою такому уряду стане “остаточний поділ Сербії між балканськими союзниками Третього Рейху. А для цього будуть використані угорські, болгарські і усташські війська”. Окрім того, на вибір Недича очевидно значний вплив справив психологічний шок, в якому він перебував після загибелі в результаті вибуху в Смедерево його сина з невісткою і онука [8, 219].

Свій уряд М. Недич назвав “урядом національного порятунку” [17, 447–448]. На першому ж його засіданні він заявив, що головним завданням буде врятування сербського народу від біологічного знищення, передусім хорватськими націоналістами. Першочерговим вважалося надання допомоги сербським біженцям, яких на серпень 1941 р. тільки з Хорватії прибуло близько 180 тисяч [15, 11; 13, 272].

М. Недич був противником югославізму і прихильником великосербської ідеї. Своєю метою він вважав створення “Великої Сербії” як селянської держави. Економічною та соціальною основою цієї держави повинна була стати задруга (традиційна для сербів велика патріархальна родина). Оскільки реалізувати подібні плани без Німеччини, на думку Недича, було не можливо, він у 1941 р. звернувся з клопотанням до окупаційної влади і гітлерівського міністра закордонних справ Й. фон Ріббентропа щодо розширення кордонів окупованої Сербії і приєднання до неї територій, на яких мешкала значна сербська меншість, шляхом обміну територіями з НДХ. Відтак Недич виступав за об’єднання сербів на одній території, в єдиній державі, за всяку ціну, навіть під владою окупаційних військ. Свою позицію він умотивовував тим, що стосовно сербів, котрі проживали поза кордонами Сербії, здійснюються репресії, політика вигнання, і тисячі біженців врятовуються щоденно на території Сербії. М. Недич пропонував визначити територію сербської нації, домогтися переселення на неї всіх сербів, що проживали на інших територіях, а з сербської території виселити всі “інородні” елементи. Іншою ідеєю Недича було створення федерації Сербії, Чорногорії і Санджака. Але означені плани суперечили інтересам Німеччини і її союзників, зокрема інтересам НДХ А. Павелича, і тому не були підтримані окупантами [4].

Недич намагався домогтися підтримки сербської православної церкви. Він вимагав, щоб вона схвалила своїм авторитетом проголошену ним політику “миру і порядку”. Керівники церкви схилилися більше до підтримки Д. Михайловича, хоча разом з адміністрацією Недича протестували проти геноциду сербів на території НДХ [26, 58–59; 4].

На відміну від попередників, повноваження уряду М. Недича були дещо розширеними. Насамперед німці вирішили посилити його репресивні функції, які мали бути спрямовані проти антиокупаційного руху. Для цього була вдвічі збільшена чисельність сербської жандармерії; створювалися допоміжні збройні загони загальною чисельністю до 5 тис. осіб. У березні 1942 р. їх об’єднали в Сербську державну охорону (СДО), чисельність якої в 1944 р. складала від 15 до 20 тис. осіб. Головним завданням, яке покладалось на неї окупантами, була боротьба проти повстанських виступів і диверсійних актів [8, 411–412].

У збройних формуваннях, підпорядкованих сербським колабораціоністам, важливе місце займав рух “Збор”. Його воєнізований корпус складав 3,6 тис. осіб [14, 330].

Формування сербських добровольчих загонів почалось із добровольців Сербської трудової служби восени 1941 року. Основним їхнім контингентом були сербські студенти і старшокласники націоналістичної спрямованості. У кінці 1942 р. із цих загонів був створений Сербський добровольчий корпус (СДК) [8, 418–419].

Німецькі військові підрозділи і загони сербських добровольців до кінця осені 1941 р. потіснили повстанців на південно-західний кордон Сербії, а потім витіснили партизанів у Чорногорію й Боснію. Під час каральних операцій окупанти вдавалися до масового терору і репресій. За одного вбитого німця знищували 100, а за пораненого – 50 сербів [13, 273]. У місті Крагуєвац 20 жовтня 1941 р. окупанти розстріляли 7 тис. осіб, переважно школярів і молоді, за вбитих сербськими повстанцями десятох і поранених 26-ох німців [14, 336–337]. У місті Кралево було розстріляно 5 тис., а в селі Яінці (поблизу Белграда) – близько 80 тис. осіб [10, 157–158]. У листопаді 1941 р. була розгромлена партизанська "Ужицька республіка". Лідер опору Б. Тіто з частиною партизанів залишив Сербію. Четники ж розкололися: частина їх перейшла на бік колабораціоністів, інша – разом із Михайловичем врятувалася в горах Чорногорії, у зв'язку з цим до осені 1944 р. масових дій загонів руху опору в Сербії не було [13, 273; 6, 84–85].

Під час боїв із окупантами були зроблені спроби встановити співробітництво між партизанами і четниками. За ініціативою Верховного штабу партизанських сил восени 1941 р. відбулися дві зустрічі Б. Тіто з Д. Михайловичем [4; 13, 273].

Але невдовзі відбувся розрив. Причиною його стало прагнення партизанів установити комуністичну владу в звільнених районах країни, тоді як четники наполягали на відновленні в Сербії монархії. У результаті цього між двома рухами розгорілася справжня війна. При цьому німці жорстоко боролися з обома повстанськими таборами [7, 9; 13, 273; 24, 198–199].

Контакти з перспективи співробітництва велися також між четниками і недичевцями: значна частина офіцерів недичевського режиму симпатизувала Д. Михайловичу і допомагала його загонам зброєю і боеприпасами, а цивільні чиновники недичевського апарату надавали фінансову допомогу. Ці зв'язки зайшли так далеко, що німці час від часу роззброювали окремі з тих частин, командири яких надто очевидно демонстрували свою лояльність Д. Михайловичу [7, 9–10].

Командування німецького окупаційного режиму намагалося відправити хоча б один загін сербських добровольців на Східний фронт, принаймні для демонстрації їхньої лояльності. Але варто зазначити, що М. Недич і Д. Лютич рішуче відкидали такі пропозиції. Тому, попри антикомуністичні настрої добровольців, німці їм не довіряли [6, 166, 219, 212–213].

До складу колабораціоністського режиму входили ще дві окремі організації, котрі діяли в Сербії у роки Другої світової війни: Сербська спеціальна поліція (СП) і Сербська допоміжна поліція (сербське гестапо). Основна діяльність СП полягала спочатку в підготовці списків комуністів, євреїв та обліку їхньої нерухомості. А після нападу Німеччини на СРСР – в акціях арешту комуністів і організації концентраційних таборів. До функцій сербської допоміжної поліції входило формування груп для особливих завдань, пов'язаних із боротьбою проти партизанського й четницького підпілля. Навесні 1944 р. частина колишніх агентів сербської допоміжної поліції була використана для створення псевдопартизанської організації [6, 124].

Аналізуючи діяльність СДО, СДК, СП та сербської допоміжної поліції, потрібно відзначити обмеженість прав їхнього керівництва. На відміну від подібних воєнізованих структур інших колабораціоністських режимів, котрі мали певну "самостійність", указані сербські формування були повністю підконтрольні німецьким військовим і поліцейським установам і мінімально управлялися урядом Недича [8, 215–219].

Керівники колабораціоністського уряду "національного порятунку" М. Недич і Д. Лютич підтримували німецький військовий порядок на Балканах. Вони забезпечували поставку югославського продовольства. У 1942 р. німецьким командуванням було прийнято рішення про відправлення до Німеччини 100 тис. т зернових. Виконання їх привело б до голоду в Сербії. Уряд М. Недича домігся відстрочки виконання цього рішення, тим самим вдалося уникнути загрози голоду, але сам факт прийняття подібних умов окупантів знизив і без того невисокий авторитет уряду серед сербів [6, 94–95].

Окрім поставок сировини і продовольства колабораціоністи зобов'язані були фінансово утримувати німецькі окупаційні власті. Наприклад, у 1942 р. витрати в Сербії на ці потреби склали 4–5 млрд динарів. Колабораціоністи також сприяли експлуатації трудових ресурсів країни. Так за їхньою допомогою в Німеччину в роки окупації із Сербії було направлено більше 100 тис. робітників [6, 100–102].

Влітку 1944 р. стало зрозуміло, що боротьба на Балканах невдовзі завершиться: німецькі частини почали залишати регіон, партизанське керівництво турбувала ситуація в Сербії, де за його даними об'єднані сили Недича і Михайловича в останню мить зроблять спробу

захопити Белград. Виникли побоювання, що на допомогу четникам можуть прийти і британські війська. За таких умов тітовське комуністичне керівництво домовилося про тимчасовий вступ частин Червоної армії на територію Югославії під час операцій проти німецько-угорських військ [30, 40–41].

Однак 1 вересня 1944 р. Недич звернувся до членів кабінету з пропозицією припинити функціонування уряду з огляду на те, що Сербія вступає в “оперативну військову зону”. Було прийняте рішення припинити бойові дії проти комуністів і не вступати в боротьбу проти радянських військ, а також підготувати звернення до народу із закликом не чинити опору новим властям [6, 219–220].

Аналіз ідейних принципів і практичної діяльності сербських союзників гітлерівських окупантів дає підстави для висновків, що вони були зумовлені специфікою ставлення сербського народу до держав, які окупували Югославію. Передусім неприйняттям саме німецької окупації, характером поділу єдиної країни, розпалюванням заздами ворожнечі між сербами та іншими народами. Більше страждали власне серби, яких було заплановано знищити чи депортувати з усіх несербських національних територій.

Потрібно також враховувати розпорошеність, різну ідеологічну і політичну орієнтацію та взаємну ворожнечу антиокупаційних (антифашистських і антигітлерівських) сил в Югославії. Проанглійські четники Д. Михайловича, прорадянські комуністичні партизани Й. Тіто, інші учасники руху Опору – всі вони ставили головною метою звільнення країни від іноземних окупантів, але значно розходилися в оцінці ситуації, в якій опинилася Югославія, виборі форм і методів боротьби, баченні перспектив майбутнього та ставленні до союзників. Нагадаємо, що і Велика Британія, і СРСР у період Квітневої війни не надали допомоги Югославії, що викликало глибоке розчарування в країні. Що стосується колабораціоністів і їхніх керівників, то більшість із них, зокрема й М. Недич, були переконані в остаточній перемозі в Другій світовій війні Німеччини і її союзників, а тому вважали, що відновлення старої Югославії не буде, що вона виявилася нежиттєздатною, насамперед через національні суперечності. Будучи сербськими націоналістами, вони відтепер вважали доцільним взяти участь в органах управління, створених окупантами, для того, щоб зберегти сербську державність, хоча б і під німецькою егідою. Надалі вирішити ряд “національних завдань”, що, на їхній погляд, постали перед сербським народом. Серед них керівники маріонеткових урядів головними вважали три: 1) не допустити остаточного поділу Сербії між її агресивними сусідами і забезпечити фізичне і духовне виживання сербського народу в трагічних умовах окупації; 2) проводити потрібні заходи для підтримання умов повсякденного життя населення і надання посиленої допомоги біженцям та депортованим; 3) забезпечення цих двох завдань вважалося можливим за умови активної боротьби проти антиокупаційного руху в країні.

Варто відзначити, що ні М. Ачимович, ні Д. Лютич, ні М. Недич не ініціювали своє входження в маріонеткові уряди. Їм запропонувало це німецьке командування, очевидно знаючи про антикомуністичні і профашистські погляди останніх. Однак керівники сербських колабораціоністів за своє входження в органи управління висунули ряд умов, частину з яких погодилися прийняти німецькі окупаційні власті. Наприклад, при Раді комісарів за згодою німців було утворено Спеціальне відомство у справах біженців і переселенців (а точніше, вигнанців–сербів із інших земель Югославії). Їхня чисельність була величезною і коливалася від 240 до 400 тис. осіб [5, 389]. У зв'язку з цим на відомство, котре проіснувало до осені 1944 р., випало важке і складне завдання розміщення та продовольчого забезпечення вказаної категорії сербського населення. Переслідування і геноцид сербів (зокрема усташами в Хорватії) також стали однією з проблем, яка систематично порушувалася урядами колабораціоністів перед німецькими окупаційними властями.

Першочерговим, як вважалося, завданням, що ставилося перед урядами колабораціоністів, було недопущення диверсійних актів і придушення збройних виступів проти окупантів. Їхня активізація, особливо після нападу Німеччини на Радянський Союз викликала жорстокі репресії стосовно сербського населення. У таких умовах “чети” Д. Михайловича знизили свою активність, але, щоб вижити, то тут, то там укладали угоди з німецькими й італійськими командирами під девізом “живи й жити давай іншим” [31, 185]. Партизани Тіто навпаки – почали рішучішу боротьбу з окупантами. Німецьке командування вдалося до широких заходів залякування і колективної відповідальності: взяття заручників, публічна страта за кожного вбитого

німця ста місцевих жителів, відправка в концентраційні табори. Тому антикомуністичні настрої колабораціоністських урядів посилювалися. Партизанські дії комуністичних сил вони вважали головною причиною репресій і нових страждань сербської землі та можливої повної загибелі сербського народу. І неодноразово зверталось до населення із закликами припинити антиокупаційні виступи.

Окрім того, М. Недич підписував накази про розстріл політичних супротивників, зокрема й заручників, а також звертався до німців, щодо направлення в концентраційні табори офіцерів, котрі на погоджувалися на співробітництво з колабораціоністами. Усе ж діяльність сербських колабораціоністів не супроводжувалося геноцидом, як це було в НДХ. Однак, хоча боротьба урядів із антиокупаційними виступами підтримувалася певною частиною сербського суспільства, значно більша його частина активно виступала проти окупантів.

Незважаючи на свій антикомунізм і профашистські переконання, сербські колабораціоністи не брали безпосередньої участі у збройній боротьбі проти радянських і союзних їм військ. А намір гітлерівців сформувати із сербів загін добровольців для відправки на Східний фронт вони зірвали. Коли ж Червона армія готувалася до безпосереднього вступу в Югославію, уряд М. Недича вирішив не вести бойових дій проти комуністів і не чинити опору новій владі.

Своїм сербським союзникам гітлерівці довіряли значно менше, ніж хорватським, словацьким, французькими, скандинавським та іншим колабораціоністам. Ідея Д. Лютича та інших лідерів про свою "екзистенціальну місію" – забезпечення існування, виживання сербського народу та інші вищевказані дії робили їх в очах окупаційної влади більше тимчасовими пристосуванцями, ніж союзниками.

До позитивів сербських колабораціоністів можна віднести боротьбу за припинення масових розстрілів сербських заручників, організацію забезпечення продовольством жителів міст, родин військовополонених, вдов і сиріт, допомога у виживанні сотням тисяч біженців і депортованих сербів із зон етнічних конфліктів, прагнення не допустити остаточного поділу Сербії між її ворогами.

Вищезазване дає підстави для більш об'єктивної оцінки сербських союзників Гітлера порівняно з тією, що утвердилася в югославській історіографії в роки комуністичної влади, а за нею і в радянській. Вони в момент психологічного шоку від стрімкої поразки і розгубленості більшості політичних сил країни, в умовах її жорстокого розшматування по-своєму зрозуміли першочергові інтереси сербського народу, які звели до забезпечення його фізичного виживання, а тим самим умотивували своє співробітництво з окупантами. Але останнє не змінює характеристики цієї діяльності як колабораціонізму.

Література

1. История Второй мировой войны. 1939–1945. – В 12 т. – Москва, 1973–1982; История Югославии. – В 2 т. – Т. 2. – Москва, 1963.
2. Самсонов А.М. Крах фашистской агрессии. 1939–1945. Исторический очерк / А. Самсонов. – Москва, 1980; Славин Г.М. Освободительная война в Югославии (1941–1945 гг.) / Г. Славин. – Москва, 1965.
3. Семиряга М.И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны / М. Семиряга. – Москва, 2000.
4. Романенко С.А. Между национальной и пролетарской диктатурой (Милан Недич – Дража Михайлович – Анте Павелич – Йосип Броз Тито) // Режим доступа: srbija.nagod.ru/Romanenko.html
5. Гибианский Л.Я. Югославия в период Второй мировой войны / Л. Гибианский // Югославия в XX веке. Очерки политической истории; отв. ред. К.В. Никифоров. – Москва, 2011.
6. Тимофеев А.Ю. Сербские союзники Гитлера / А. Тимофеев. – Москва, 2011.
7. Тимофеев А.Ю. Русский фактор. Вторая мировая война в Югославии. 1941–1945 / А. Тимофеев. – Москва, 2010.
8. Petranovic B. Srbija u drugom svetskom ratu 1939–1945 / B. Petranovic. – Beograd, 1992.
9. Пилько Н.С. Словения в годы оккупации / Н. Пилько. – Санкт-Петербург, 2009.
10. Васильева Н. Балканский тупик?... (Историческая судьба Югославии в XX веке) / Н. Васильева, В. Гаврилов. – Москва, 2000.
11. Барышников С. Коллаборационизм в странах Центральной и Восточной Европы и на Украине // Режим доступа: materik.ru/pda/rubric/detail.php?ID=10206.

12. Випперман В. Европейский фашизм в сравнении. 1922–1982 / В. Випперман; пер. с нем. А. Федорова. – Новосибирск, 2000.
13. Ђиркови' С.М. Срби међу евројским народима / Сима Ђиркови'. – Београд, 2004.
14. Елавич Б. Историја Балкан XX століття / Б. Елавич; пер. с англ. Р. Семків. – К., 2004.
15. Marjanovic J. Ustanak s narodnooslobođilacki pokret u Srbije 1941 / J. Marjanovic. – Beograd, 1963.
16. Петрович Р. Геноцид с благословения Ватикана / Р. Петрович; пер. с сербск. – Нижний Новгород, 1999.
17. Culinovic F. Okupatorska podjela Jugoslavije / F. Culinovic. – Beograd, 1970.
18. Овчаренко О.І. Югославія між Німеччиною та СРСР (1940–1941 рр.) / Олександр Овчаренко, Олена Сухушина // Вісник Черкаського Університету. Серія: історичні науки. – Вип. 202. – Ч. III. – Черкаси, 2011. – С. 61–72.
19. Документы внешней политики. 1940 – 22 июня 1941. – Т. XXIII. – В 2-х кн. – Кн. 2 (2 марта 1941 – 22 июня 1941). – Москва, 1998.
20. Хильгер Г., Мейер А. Россия и Германия. Союзники или враги? / Г. Хильгер, А. Мейер; пер. с англ. Л. А. Игоревского. – Москва, 2008.
21. Из директивы Гитлера № 25 от 27 марта 1941 г. О нападении на Югославию // Режим доступа: nurnbergprozes.narod.ru/011/9.htm.
22. Черчилль У. Вторая мировая война. – В 3-х кн. – Кн. 2. – Т. 3–4 / У. Черчилль; сокр. пер. с англ. – Москва, 1991.
23. Системная история международных отношений в двух томах / Под ред. А.Д. Богатурова. – Т. 1: События 1918–1945 годов. – Москва, 2007.
24. Задохин А.Г. Пороховой погреб Европы / А. Задохин, А. Низовский. – Москва, 2000.
25. Фогель Д. Германия и Юго-Восточная Европа / Д. Фогель // Вторая мировая война. Дискуссии. Основные тенденции. Результаты исследований. – Москва, 1996.
26. Шестаков А.В. Участие сербского духовенства в антифашистской борьбе в 1941 году / А. Шестаков // Военно-исторический журнал. – 2008. – № 2. – С. 56–59.
27. Дашичев В.И. Банкротство стратегии германского фашизма: Исторические очерки: Документы и материалы / В. Дашичев. – Т. 1. – Москва, 1973.
28. Директива Г. Димитрова Вальтеру (И. Тито) о задачах Компартии Югославии в войне (30 июня 1941 года) // Коминтерн и вторая мировая война. – Ч. II. После 22 июня 1941 г. / Отв. ред. К.М. Андерсон, А.О. Чубарьян. – Москва, 1997. – С. 106–107.
29. Гиренко Ю.С. Сталин – Тито / Ю. Гиренко. – Москва, 1991.
30. Аникеев А.С. Как Тито от Сталина ушел: Югославия, СССР и США в начальный период “холодной войны” (1945–1957) / А. Аникеев. – Москва, 2002.
31. Фейс Г. Черчилль. Рузвельт. Сталин. Война, которую они вели, и мир, которого они добились / Г. Фейс; пер. с англ. Л.А. Игоревского. – Москва, 2003.

Аннотация. *Сухушина Е.В. Коллаборационисты Сербии. Статья посвящена анализу сотрудничества политических деятелей Сербии с оккупационной гитлеровской властью, особенностям сербского коллаборационизма.*

Ключевые слова: *оккупация и разделение Югославии, Сербия, коллаборационисты, Совет комиссаров, “правительство национального спасения”*

Summary. *The article is devoted to the analysis of cooperation of Serbia's politicians with the Hitlerite occupation authorities, characteristics of Serbian collaboration.*

Key words: *occupation and division of Yugoslavia, Serbia, collaborationists, Council of Commissars, “Government of National Salvation”*

Надійшла до редакції 20.11.2011

Затверджена до друку 20.11.2011

УДК 94:050“1920”

Н.І. Земзюліна

ОСОБЛИВОСТІ КАДРОВОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЖІНОК У 20-Х РР. XX СТОЛІТТЯ

Висвітлено теоретичні та практичні аспекти політики радянської влади, щодо активізації діяльності жінок по розбудові нової соціальної системи. Проаналізовано причини залучення жінок не лише до громадської роботи, а й надання реальної можливості доступу до представництва на місцевому рівні та в органах державної влади.

Ключові слова: *жіноче питання, представництво, кадрова політика радянської влади*